

իւր ծանրաբեռն գործունեութեան մէջ, կ'երեւի թէ կը պարագլի նաեւ գիտնական հետազոտութեամբ, որոնց շնորհիւ պատրաստած ունի եղբր թաւ (dysenterie) կոչուած հիւանդութեան դէմ առանձին դեղ մը շատ օգտակար, զոր Հնդկաստանի կառավարութեան ներկայացրնելի վերջոյ Տրամարական Էլնտոնի the Lancet եւ British Medical Journal նշանաւոր թերթներուն մէջ. ցաւալի է որ Պ. Ս. Հայկազունի ոչ դեղին ինչ բլլալ մեղ կ'իմացնէ, ոչ ալ վերջոյ գրեալ թերթներուն թիւերը, որով կը զգուհնք այնպիսի բժշկական ծանօթութիւն մը՝ որ անշուշտ մեծ կարեւորութիւն ունի, քանի որ Տըթմ. Աւետուկեանցի պէս բժշկի մը հաստատ փորձառութեանն է արդիւնը:

Իւր այսչափ ուսումնասիրութեամբն հանդերձ Տըթմ. Աւետուկեանց կ'երեւի թէ միանգամայն բազմաբեզու ալ է. քաջ գիտէ եղբր հայերէնը, գիտէ անգլիերէն, գերմաներէն, հնդկաստանցիերէն, ինչպէս նաեւ բելճիկ եւ պիշտու. լեզուներն եւ բենկալերէն, եւ այս ամէնքն անբաւական համարելով այժմ ալ կը սորվի եղբր գաղղիերէն եւ ռուսերէն. կարողութիւն կը մաղկեմք իրեն:

Տըթմ. Աւետուկեանց զարդիս կը գտնուի Կրաշի՝ իւր զորաբաժնին մէջ, որուն անունն է՝ Nr. 1. Balooch Bataillon, իւր ճարտար արուեստիւր մեծապէս ցնահատուած Անգլիական Տէրութիւնէն եւ շատ սիրուած, զոր մեծաւ պարծաթը կը յայտնեն համայն Հնդկահայք եւ ի մասնաւորի Կարկաթահայք, յուսալի է՝ որ մօտ ժամանակէն Աւետուկեանց բժիշկ արժանանայ անելի բարձր պաշտօններու, եւ հասնի ապա այն մեծ պատուոյն՝ որով հռչակուոր եղաւ Երբեմն Պոմպիւրի նշանաւոր Հայ բժիշկը Տըթմ. Յովսէփ մահտեսի Յովսէփեանց¹: Յաջողութիւն:

Քերտ, 14. Ապրիլի 1896:

Տ. ՎԱՆՐԱՄ ԹՈՐՈՒՄՆԵՆ

ՄԱՏԵՆԱՌՈՍԱԿԱՆ

Armenische Grammatik von Hübschmann. Հայերէն Բարբալանութիւն ի հիւրանմէ, Մամս Ա. Հայերէն ստուգաբանութիւն. հատուած Ա. Հին հայերէնի մէջ Կարկաթիւն եւ արաբերէն փոխառանքաւոր, Լայպցիգի Բալայկովսկի եւ Հերտլէ, 1895. Տ. 280, թղթով. 5 մարկ = (7 ֆր.):

1 Հանդէս Աւետիսի Թիւ Յունիսի 1895 տարւոյ:

Jede Sprache sollte nach
ihren Eigenümlichkeiten erkannt
werden.² Delbrück.

Հին լեզուաբաններու գործերու մէկ կերպն էր, միեւնոյն ամանին մէջ նետել յատուկ ու անպատուիր, սովորականն ու անսովորը: Լատիններէնի վրայ տեսնուած տառական մէկ երեւոյթը կը ջանային, օրինակ ազգաւ, հայերէնի վրայ տեսնուած նման երեւոյթով մէկնել. երբ անկարելի բլլալ, իսկոյն կը տարակուսէին թէ լատիններէնը ու հայերէնն յոյն աղբիւրէ ծագում ունենան: Կոր քերականներն (Junggrammatiker) այսպիսի արշաւանաց առջեւ թուով մը գրին, եւ առաջին անգամ Գ. Կուրթիս, ջանաց յուսնաբէնի քննութեան համար այնպիսի շաղէ մ'ընթանալ, որ պիտի հաստատէր մեր վերոյիշեալ բնարար, թէ «ամէն լեզու իւր առանձինն յատկութեանց համեմատ պէտք էր քննուուիլ»:

Բայց այս ճամբան կարծաւորին չափ զիւրին չէր. ձախող փորձն առաւ Կուրթեն՝ Իտալերէնի սահմանին վրայ, եւ Բենֆիէ¹ ստիպուեցաւ մտադրի բնի տալ թէ լեզուի մը յարուստի մասն զանազանելու աստի հարկ է գգուելնալ երկու ծայրերէ. այսինքն համարիլ ինչպէս յարուստի մասն զանազանելու աստի հարկ է գգուելնալ, ինչ որ առանձինն լեզուի մը սեպհակաւորութիւնն է:

Այսուղղութեամբ սկսած էր Պրոթմ. Հիւրէման² իւր «նոր քերականութեան» կողմակից, քննել հայերէնի հնմանց, տառերու յատկութիւններն. եւ ասոր համար հարկ էր նախ գտել հանել լեզուին մէջէն ամէն եկամուտ բառերն³, որպէս զի մնացած հայ բառերու զանգուածին վրայ կենդրոնանալ քննութիւնը: Ուրիշ առթիւ խոսած ենք, թէ ոչնչափ կարեւոր է լեզուաբանական այս վերահաստութիւնը:

Եթէ հին քերականներն՝ զհայերէնն երանան լեզուացիղին պատկանող նշանակած էին, պատճառն էր հայերէնն բառերու վրայ երանան լեզուաց յատկութիւնները նշանակելու շախ ուրեմն գտելու. քործողութիւնն սկսաւ պարսկերէն, յունարէն, ասորերէն (կամ աւելի ճիշդ՝ սեմական) տարրերը նշանակելով, որպէս

¹ Orient und Occident I, 280 եւ յարորդ:

² Ասկան լու ուղղութիւնն արժանի է այս կէտը. զորէ ըսած ասեմ չիք հասկնար քործածութիւնն քործութիւնն հայերէնի մէջ մասն կամ այսպէս բանը, հայերէնի բառին վրայ պատուաստած բառեր, զման զմասն լեզուի մը քորգազանն յատկացող ինչերն են, եւ երկրորդ՝ այնպէս ի խոր հաստատուն են այս բառերը, որ ասանց ասանց հայերէն լեզուն մասնիկ անհարկն է, ինչպէս ասանքներն՝ ասանց պարսկերէնի եւ արաբերէնի խառնուրդներն:

զի հայերէնի յատուկ կանոնները՝ զուտ հայերէն բառերու վրայէն հանուի:

Այս անսովորական գիւրաւ կ'ըմբռնուի թէ որչափ կարեւոր գործ է Հիւրըմանի այս քերականութիւնն, որուն առաջին մասը կը կազմէ ներկայ հատորը: Թեպէտ ինչպէս Bartholomae դիտել կու տայ՝, «լատ ինքեան քերականութիւն մը չէ», այլ պատրաստութիւն է յարորդ մասերու, որոնց մէջ պիտի ամբողջացնէ հեղինակին իւր պլանայլ ժամանակները բնած տեսութիւնները, — ուղղելով՝ ուղղելիքները:

Այս 280 էջէ կազմուած առաջին հատորը բաժնուած է երեք մասերով՝ իբր հայ ստուգաբանութեան առաջին հատուած՝ «Հին հայերէնի մէջ պարսկերէն եւ արաբերէն փոխառեալ բառեր», էջ 9—17 համառօտ պատմական տեսութիւն մը կայ, որուն մէջ 625—585էն (Ք. Յ.) սկսեալ Հայոց՝ Մարաց եւ Պարսից իշխանութեան տակնուաճուելուն պատմութիւնը կ'աւանդէ, ասով քիչ շատ փոխառութեան ժամանակն որոշելու համար. սակայն, ինչպէս Պ. Հիւրըման ինքնին կը խոստովանի (էջ 13), անկարելի է իւրաքանչիւր փոխառեալ բառին ժամանակը ճշդիւ նշանակել, — գոնէ առ այժմ:

Առաջին մասին մէջ (էջ 17—91) կը մեկնուի 217 յատուկ անուններ, որոնց համար կ'ըսէ ինքնին հեղինակը (էջ 15). «Պարսկերէնի հայերէնին վրայ ըրած ազդեցութիւնը լիովին մեկնելու համար, հարկադրեցայ Հայոց» — ի մասնաւորի աղետականաց — Պարսկերէնին փոխառած անուններն ալ յատուշ բերել: Ասոնք ալ ըստ մեծի մասին Պարսկեաց ժամանակէն են, եւ առանց սասանեան պարսիկ նորագոյն ձեւէն ազդեցութիւն կրելու՝ հաստատութեամբ պահած են իրենց հին ձեւեր... Ասոնց վրայ կ'աւելցնենք այն զուտ պարսիկ անուններն ալ, որ ի պարսկաստան կը գործածուին եւ հայ ազգիւրներու մէջ (մասնեապառց քով) կը գտնուին, որոնք ըստ ինքեան իբր օտար բառ հաս չեն վերաբերիր: Արժէ որ ժողովներ այս բառերն ալ, վասն զի հայերէն ձեւն ամենէն աւելի կը սորվեցնեն պարսկերէն հնչումը, եւ պարսկերէն հնչաբանութեան համար մեծապէս կարեւոր են»:

Այս յատուկ անուններն ըստ մասին յաւելում եւ փոփոխութիւն կը կրեն ի թէ՛ եւրօստիկ՝ «Եւրասեան յատուկ անուանց գիրքը» ի ժ. տա-

մանակին հասնէր հեղինակին ձեռքը, ինչպէս կը ծանուցանէ Հիւրըման եւս՝ գրքին վերջը ծանօթութեամբ մէջ: — Պահլավ բառագրաւած է 3 էջ, Պահլավ 2—2¹/₂ էջ եւայլն:

Երկրորդ մասին մէջ՝ էջ 91—259 կը քննէ հեղինակը պարսկերէն բառերը, Գործոյն վրայ գաղափար մը տալու համար ծանօթ օրինակ մը յառջ քերինք:

Զար (չգ) (արմատ u, եւ i—a) բանակ, նաեւ յոք. զար, Եղիշկ 243, Եղիշէ Բ. 3. Թ. 20. Սեբ. 22, տող 2 (վարն սկսեալ), 25, 1, 9, 12, 13, 19, 24 եւայլն. հին եւ շատ յաճախ բառ. տակէ զարիւն, Կրեւոր, Մ. Խոր. 276. Ղազ. Գ. 193, Սեբ. 24, 69 եւայլն. զարեգլուխ, զարեգլուխ, զարեգլուխ հոսկու, բուռն. Ա. Թագ. Ժէ. 4 ծնարձոց Մատթ. ԺԹ. 26. զարեգլուխ, զարեգլուխ Սեբ. 24, 25 զարեգլուխ «կարենալ» զարեգլուխ, զարեգլուխ (եղ 243). յոժ. բանակ. եղար «զորուոր»:

== Դար պարսկ. շՈՐ «յոժ զորութիւն» շՈՐԻՎԱՐ «զորաւոր» պճԷ. շՈՐ յոժ, զորութիւն, (West. եւ բառացանկը 225.) (Shikard-gumanik-vicar, Bombay 1887) եւայլն. զանգի. շԱՎԱՐ (zavar-e-ča ձեւով ալ), յոժ, զորութիւն. Հայ. զար. զանգի. շԱՎԱՐ. զար. շՈՐ == Հայ. շԱՎԱՐ—? Պարսկ. ասմանը 273.

Գրքին ամենակարեւոր մասն է այս, 686 բառ կը պարունակէ. սակայն պէտք չէ կարծել թէ բովանդակ փոխառեալ հին պարսկերէն բառերն այդպիսի են. շատ մը ծանօթ բառեր կը պարսիսն այս ցանկին մէջ. օր. ուշիւ պարսկ. ۱۲۳۰, ۱۲۳۱ կամ ۱۲۳۲ (Պրոս. Բուր. Գեորգ Դայ. 1826 եւ Պատկ. Գրական. Դ՝ Թիրաքեան էջ 191). ուշիւ պարսկ. ۱۲۳۲ (զոր սխալ մեկնուած կը գտնէ իրաւաբան Լազարուս, Arm. Studien, Göttingen, էջ 6, բառ 42 իբր պարսկ. ākağ եւայլն) թեպէտ տարաբանական է այս համեմատութիւնը նշանակութեամբ համար (որուն զանգ մը չի տար Դ՝ Թիրաքեան). լաւագոյն էր համեմատեալ պարսկ. ۱۲۳۱ եւ ۱۲۳۲ «կեղեկութիւն» եւայլն:

Հաստ մը բառերուն պակսիւն չի նուազեցնէր այս քերականութեան յարգը. վասն զի հարկ է միտ դնել հեղինակին ծրագրին: Գրքին ամբողջութեան համար յամենայն դէպս լաւագոյն էր թերեւս՝ պարսկերէն ծագում ունեցող ամեն բառերը նշանակելը, բայց այնպիսի

զի գիւրաւ կրնան համեմատուիլ հեղինակին եւ Եւրօստիկ իբրեւ անկախ կարծեքները:

¹ Liter. Centralblatt, 1896, Nr. 18, էջ 668.

² Այս շատ կարեւոր գործը հրատարակեալ անդալ առաջ վերջին քերականութեան ապագային էր: Միշտ կարեւոր է մագորութեան այս կէտը. վասն

